

بسم الله الرحمن الرحيم

جایگاه نهج البلاغه در دید دانشمندان اهل سنت و شیعه

فاطمه سیاهکالی مرادی^۱

چکیده

نهج البلاغه از کتب بسیار جامعی است که پس از قرآن از دیرباز تا کنون مورد توجه علماء و دانشمندان بسیاری بوده است که با استفاده از آن مشکلات بزرگ بشری را می‌توان حل نمود. اگر برای حل این مشکلات به نهج البلاغه رجوع شود، برای هر یک از آنها راهکارهایی گره‌گشا وجود دارد. لذا ضروری است عظمت این کتاب نزد اهل علم بررسی شود تا همگان به ارزش این کتاب واقف شوند. بنابراین بیان دیدگاه دانشمندان درباره جایگاه نهج البلاغه جهت معرفی و شناساندن این کتاب نزد طالبان حقیقت دارای اهمیت است. هدف این نوشتار آن است تا از دیدگاه دانشمندان مسلمان اهل تسنن و تشیع جایگاه این کتاب شریف ترسیم و توصیف شود تا جذابیت کلام امام به لحاظ فنون بلاغت و فصاحت، محتوای غنی و جاذبه فوق‌العاده آن بهتر نمایان گردد. در نتیجه انسان بتواند با عمل به رهنمودهای این کتاب بزرگ و غنی در عرصه‌های مختلف زندگی، اعم از جهات فردی و اجتماعی، تربیتی و مدیریتی و فرهنگی و غیره به صراط مستقیم هدایت شود و راه و روش زندگی را در پرتو این کتاب ارزشمند بیاموزد. پژوهش حاضر از نوع تبیینی توصیفی است و جمع‌آوری اطلاعات آن با ابزار کتابخانه‌ای از منابع مکتوب صورت گرفته است.

واژگان کلیدی: جایگاه، نهج البلاغه، دیدگاه، دانشمندان، اهل تسنن، تشیع.

^۱. طلبه سطح ۲ مدرسه علمیه فاطمیه قزوین / S/4311377800@whc.ir

مقدمه

کتاب نهج البلاغه به عنوان برادر قرآن شناخته می‌شود و مجموعه مطالب آن بخشی از دانش امیر مؤمنان علی (ع) است. این کتاب به گونه‌ای است که اعجاب و حیرت بسیاری از علماء و دانشمندان از جمله علمای مسلمان اهل تسنن و تشیع را برانگیخته است به طوری که این اعجاب و شگفتی آن در عرصه‌های گوناگون فصاحت و بلاغت، محتوای غنی و جاذبه فوق العاده آن قابل مشاهده و بررسی است. از آنجا که در دنیای مدرن، بزرگترین مشکل بشر، آسیب‌های اخلاقی و ناهنجاری‌ها و رفتارهای اجتماعی و تربیتی نادرست و جنگ و خون‌ریزی و غیره است و با توجه به اینکه نهج‌البلاغه جامع‌ترین کتاب پس از قرآن است، می‌تواند راهنمای انسان در تمام ابعاد زندگی او به شمار آید و در عرصه‌های مختلف فردی، اجتماعی، قضائی، مدیریتی و حکومتی، زندگی انسان را متحول سازد. لذا ضروری است، ارزش این کتاب نزد اهل علم خصوصاً دانشمندان و علما اهل سنت و تشیع، بررسی شود تا همگان به عظمت این کتاب واقف شوند. بنابراین بیان دیدگاه دانشمندان اهل تسنن و تشیع درباره جایگاه نهج البلاغه، به جهت معرفی و شناساندن این کتاب نزد طالبان حقیقت دارای اهمیت است. لذا محقق درصدد معرفی جایگاه نهج‌البلاغه از دیدگاه دانشمندان مسلمان اهل تسنن و شیعه برآمده تا ارزش و عظمت این کتاب از جهات مختلف شناخته شده و شخصیت والای امیر المؤمنین علی علیه‌السلام بهتر نمایان گردد. شایان ذکر است نهج‌البلاغه که گزیده‌ای از گفته‌ها، نامه‌ها و نوشته‌های حکیمانه حضرت علی علیه‌السلام است که اولین بار در قرن چهارم (ه.ق) توسط سید رضی گردآوری شد. تحقیقاتی درباره این موضوع در حوزه‌های دیگر انجام شده است که از آن جمله می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- ۱- مقاله «دیدگاه‌های علماء و دانشمندان شیعه»؛ از حسن منتظری که در این مقاله پژوهشگر به بیان دیدگاه‌های دانشمندان شیعه در باب عظمت نهج‌البلاغه پرداخته است.
- ۲- مقاله کنفرانس «نهج البلاغه از منظر دانشمندان و ادیبان اهل سنت»؛ از بهزاد بسطامی که در این مقاله جایگاه نهج البلاغه از منظر دانشمندان اهل سنت مورد بررسی قرار گرفته است.
- ۳- مقاله «علی از نگاه دانشمندان و نویسندگان»؛ از سید تقی آل یاسین که در این مقاله شخصیت ممتاز و ارزنده مولای متقیان از نظر علم و دانش توصیف شده است.

حال آنکه در این مقاله پرسش اصلی نگارنده این است که جایگاه نهج البلاغه از دیدگاه دانشمندان مسلمان اهل تسنن و تشیع چگونه است؟

مقاله حاضر این موضوع را از دیدگاه دانشمندان تشیع و اهل تسنن اهل سنت بر اساس ماهیت توصیفی و جمع آوری اطلاعات کتابخانه‌ای از منابع مکتوب مد نظر قرار داده است.

نگارنده درصدد است که در این مقاله دیدگاه‌های دانشمندان اهل تسنن و تشیع را درباره نهج البلاغه در عرصه‌های گوناگون چه به لحاظ محتوای غنی و چه به لحاظ فنون بلاغت و فصاحت و همچنین به لحاظ جاذبه فوق‌العاده بررسی کند تا بدین وسیله جذابیت کلام امام که به حق فروتر از کلام خالق و فراتر از کلام مخلوق است بر همگان آشکار شود و بخشی از شخصیت والای امیر مؤمنان علی علیه‌السلام ترسیم شود.

۱- مفهوم شناسی

در ابتدای بحث به بیان مفاهیم و اصطلاحات برای بهتر روشن شدن مطالب پرداخته می‌شود:

۱-۱- **نهج البلاغه:** در کتب لغت «نهج» به معنای راه روشن و آشکارآمده است^۱ و نهج البلاغه یعنی راه و روش بلاغت؛ زیرا این کتاب درهای بلاغت و سخنوری را به روی بیننده خود می‌گشاید و خواسته‌های را به او نزدیک می‌سازد^۲.

نهج البلاغه با مطالبی که در بردارد، می‌تواند هدف‌های هر نویسنده و گوینده‌ای را تأمین کند. در این کتاب، ترغیب، تنفر، سیاست، جدل، اصول تمدن، حقوق متقابل اجتماع و رهبر، قوانین عدالت، پند و نصیحت وجود دارد و هیچ اندیشه و خواسته‌ای بر دل انسان نمی‌گذرد، جز آنکه بهتر و کامل ترش در این کتاب یافت می‌شود.

۲- نظرات اندیشمندان اهل سنت

در مرحله اول به بیان نظرات اهل تسنن می‌پردازیم و در ادامه به بیان نظرات دانشمندان شیعه پرداخته می‌شود:

۲-۱- شیخ محمد عبده (شارح نهج البلاغه؛ قرن ۱۲)

شیخ محمد عبده (۱۲۵۸-۱۲۳۲ ق) پیشوای اهل سنت، ادیب و دانشمند و متفکر نامور مصری، شارح نهج البلاغه و نویسنده معروف، در لابلای کتاب خود بعد از اعتراف به آگاهی یافتن اتفاقی از وجود کتاب شریف نهج البلاغه، مطالب بسیار بلندی درباره آن می‌گوید؛ از جمله می‌نویسد:

«هنگامی که بعضی از صفحات نهج البلاغه را از نظرم گذراندم و در بخشی از عباراتش از مواضع مختلف دقت کردم و موضوعات گوناگونی را مورد توجه قرار دادم، در نظرم چنین مجسم شد که گویی در این کتاب، جنگ‌های عظیم و نبردهای سنگینی برپاست. حکومت در دست بلاغت و قدرت در اختیار فصاحت است و اوهام و پندارها بی ارزشند. سپاه خطابه و لشکرهای فصاحت، در صفوف منظم بر اوهام هجوم آورده و با سلاح دلایل قوی بر وسوسه‌ها حمله ور شده اند. قدرت باطل را در همه جا می‌شکنند و شک و تردید

^۱ عمید، فرهنگ فارسی عمید، ص ۱۲۲۸.

^۲ دشتی، مقدمه نهج البلاغه، ص ۳۶.

را درهم می‌کوبند و فتنه‌های اوهام را خاموش و خنثی می‌سازند و دیدم حاکم و فرمانده آن دولت و یکه تاز آن صولت و پرچمدار پیروز آن امیرمؤمنان علی بن ابی طالب علیه السلام است»^۱.
شیخ محمد عبده، تصویر نمایی جالبی از حال خویش به هنگام نخستین برخورد با خطبه‌ها، نامه‌ها، و کلمات قصار نهج البلاغه بیان می‌دارد:

«هر زمان که به بخش دیگر را مطالعه می‌کردم، احساس می‌کردم منظره‌ها کاملاً تغییر می‌کند. گاه خود را در عالمی می‌دیدم که ارواح بلند معانی در لباس‌های زیبایی از بهترین عبادات در گرداگرد نفوس پاک در گردشند و به قلوب صاف قریب می‌گردند، راه راست را به آنها الهام می‌کنند و مسیر رسیدن به هدف را نمایان می‌کنند و از لغزشگاه‌ها نهی نموده، به جاده‌های فضل و کمال رهسپار می‌شوند. زمانی دیگر چهره‌هایی را می‌دیدم، عبوس، با چنگ و دندان‌های آشکار که آماده حمله به خصم‌اند. در پایان دل‌های آماده را با میل خودشان تسخیر کرده در خاطرها بدون توسل به زور نفوذ می‌کنند؛ ولی اوهام باطل و پندارهای فاسد را با قدرت از میان بر می‌چینند. گاه به خوبی می‌دیدم که یک عقل نورانی که هیچ شباهتی به مخلوقات جسمانی نداشت، از ذات اقدس الهی جدا شده و با روح انسانی پیوند یافته، او را از پرده‌های ظلمانی طبیعت بیرون آورده و به ملکوت اعلیٰ بالا می‌برد و به جایگاه نور اجلی سیر می‌دهد و آن را در عالم قدس می‌نهد؛ ... آری! این همان کتابی است که سیدرضی قدس سره از کلمات سید و مولای ما امیرمؤمنان علی بن ابی طالب علیه السلام جمع آوری کرده، نامش را نهج البلاغه گذارده و من هیچ نامی را سزاوارتر از آن، برای نشان دادن محتوای این کتاب نمی‌بینم و توصیفی برتر از آن چه این نام از آن پرده برمی‌دارد، در وسع خود ندارم»^۲. وی در ادامه گوید:

«با مطالعه نهج البلاغه در موارد بسیاری تصور می‌کردم که گویا زمامداران کشورهای جهان و رهبران ملت‌ها را مخاطب ساخته و راه‌های صحیح کشورداری را به آنها نشان می‌دهد و آنان را به نکته‌های دقیق و مهم سیاست و روش کیاست، ارشاد می‌کند و به راه‌های صحیح آگاهی، هدایت می‌نماید. نهج البلاغه که در آن همه فنون بلاغت گرد آمده است، هیچ موضوعی از مقاصد سخن را زمین ننهاد؛ جز اینکه همه را آورده است و هیچ گذرگاه فکر و اندیشه را باقی نگذاشته؛ بلکه همه آنها را مطرح کرده است»^۳.

^۱ ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ص ۱۰، به نقل از پیام امام، ص ۴۰؛ مکارم شیرازی، پیام امام، ص ۱، ص ۴۰.

^۲ عبده، شرح نهج البلاغه، ص ۱۰.

^۳ دشتی، نهج البلاغه، صص ۱۵۰ - ۱۵۶.

وی در سال ۱۳۷۱ق (۱۳۳۰ش) در دمشق درگذشت و در حرم حضرت زینب(س) دفن شد. دانشمند بزرگوار، سید محسن امینی عاملی در اعیان الشیعه می‌نویسد:

«نهج‌البلاغه افتخاری از بزرگ‌ترین افتخارات عرب و اسلام است»^۱.

۳-۵- شیخ محمدحسن آل یاسین (قرن ۱۳)

نهج‌البلاغه با چنان اقبال و توجهی روبه‌رو شده است که در طول روزگار، هیچ کتابی بدان مرتبه دست نیافته. نهج‌البلاغه همان کتابی است که عزالدین بن ابی‌الحدید درباره صاحب آن می‌گوید:

«علی پیشوای اهل فصاحت و سید ارباب بلاغت است. سخن وی فروتر از کلام خالق و فراتر از سخن مخلوق است و مردم، گفتن و نوشتن را از وی آموختند»^۲.

۳-۶- آیه الله خزعلی (قرن ۲۱)

ابوالقاسم خزعلی (۱۳۰۴ ه. ش - ۱۳۹۴ ه. ش)؛ فقیه، خطیب و از روحانیان سیاستمدار است. وی از فعالان در انقلاب اسلامی ایران و از شخصیت‌های شاخص نظام جمهوری اسلامی ایران بود. مشارکت در تدوین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و نیز عضویت در شورای بازنگری قانون اساسی، شورای نگهبان، مجلس خبرگان رهبری و مجمع تشخیص مصلحت نظام جزو مناصب او در جمهوری اسلامی بوده است. او مؤسس و مسئول بنیاد بین‌المللی غدیر و هم‌چنین از بنیان‌گذاران مجمع جهانی اهل‌بیت بود. خزعلی از شاگردان آیت‌الله بروجردی و امام خمینی در فقه و اصول و شاگرد علامه طباطبایی در فلسفه اسلامی بود. تفسیر دو جلدی انوار جاودان از آثار اوست.^۳

ایشان در رابطه با کتاب شریف نهج‌البلاغه گوید: «برای روح‌های عطشان و تشنگان حقایق، پس از قرآن مجید منبعی فیاض تر و مأخذی پربارتر و با برکت تر، چون نهج‌البلاغه نمی‌بینم و نمی‌یابم»^۴.

^۱ همان، ج ۴۴، ص ۱۷۹.

^۲ ابن ابی‌الحدید، شرح نهج‌البلاغه، ج ۲، ص ۳۲۳.

^۳ سایت ویکی شیعه، واژه ابوالقاسم خزعلی، بررسی شده در ۱۴۰۲/۱۱/۳.

^۴ امیر انصاری، شکوه کلام در نهج‌البلاغه، ص ۱۳۰.

۳-۷- علامه امینی (قرن ۲۱)

ایشان در مورد نهج البلاغه سخنی بسیار زیبا دارند و گفته‌اند: «اسلام بدون شمشیر علی بن ابی طالب علیه‌السلام بر پای نایستاده و لشکر شرک جز بر اثر قدرت و صولت او منهدم نگردیده است و خدای بزرگ کعبه بیت الحرام را از آلودگی بت‌ها جز به دست او پاک نفرموده و زنگارهای شبهه و کفر، جز به بیانات و براهین او - که در نهج البلاغه شریفش مندرج است - زدوده نشده است»^۱.

۳-۸- ثقة الاسلام کلینی (قرن ۳)

ثقة الاسلام کلینی از علما و محدثین بسیار بزرگ شیعه و کتاب اصول کافی او یکی از کتب اربعه شیعیان است. ایشان درباره کلمات و سخنان گهربار علی علیه‌السلام به ویژه خطبه‌های توحیدی آن حضرت - که قسمت اعظم آنها در نهج البلاغه آمده است - در جلد اول اصول کافی بعد از نقل یکی از خطبه‌های توحیدی علی علیه‌السلام چنین نوشته است:

«اگر همه زبان‌های جن و انس - غیر از زبان انبیا - جمع شوند تا توحید را بیان کنند، هرگز مانند آن چه علی - پدر و مادرم به فدایش باد - آورده است، نخواهند آورد و اگر سخنان آن بزرگوار نبود، مردم نمی دانستند راه توحید را چگونه طی کنند»^۲.

۳-۹- آیت الله خویی (ره) (قرن ۲۱)

مرحوم آیت الله خویی دارنده شرح بزرگی بر نهج البلاغه با نام «منهاج البراعه فی شرح نهج البلاغه»، یکی از فقهای بزرگ و نامدار شیعه در جهان معاصر بود. او درباره عظمت نهج البلاغه فرمود:

«هنگامی که علی علیه‌السلام در خطبه‌های نهج البلاغه وارد بحثی می‌شود، جایی برای سخن دیگری باقی نمی گذارد، تا آن جا که افراد ناآگاه از تاریخ زندگی امیرمؤمنان علی علیه‌السلام گمان می‌کنند که او همه عمرش را تنها درباره همان موضوع صرف کرده است»^۳.

^۱ امینی، الغدير، ج ۵، ص ۳۳۶.

^۲ کلینی، اصول کافی، ج ۱، ص ۱۸۵.

^۳ خوئی، البیان، ص ۹۰.

نتیجه گیری

باید اعتراف کنیم که با نهج البلاغه بیگانه‌ایم؛ دنیای که برای خود ساخته ایم، دنیای دیگری است غیر از دنیای نهج البلاغه. عجیب تر اینکه نهج البلاغه در دیار خودش، در میان شیعیان علی، در حوزه‌های علمیه شیعه، در مملکت اسلامی، «غریب» و «تنها» است. هم چنان که خود علی غریب و تنهاست. بدیهی است که اگر محتویات کتابی یا اندیشه‌ها و احساسات و عواطف شخصی با دنیای روحی مردمی سازگار نباشد، این کتاب یا آن شخص عملاً تنها و بیگانه می‌ماند؛ هرچند نامشان با هزاران تجلیل و تعظیم برده شود. هرکس کمترین آشنایی با علی علیه‌السلام و تاریخ زندگی و سخنان و افکار ایشان داشته باشد به خوبی می‌داند که او یک انسان برتر است و نهج‌البلاغه او نیز دریایی بی کران است که منبعی برای همه نیازهای انسان به سوی سعادت دنیا و آخرت است. از این رو جایگاه نهج‌البلاغه در دیدگاه دانشمندان مختلف باید بررسی گردد تا عظمت و ارزش این کتاب نزد همگان روشن گردد. بنابراین شناخت دیدگاه دانشمندان درباره جایگاه نهج‌البلاغه جهت معرفی و شناساندن این کتاب نزد طالبان حقیقت دارای اهمیت است؛ تا بدین وسیله جذابیت کلام امام چه به لحاظ فنون فصاحت و بلاغت و چه به لحاظ محتوای غنی و جاذبه فوق‌العاده آن نمایان گردد؛ زیرا علی علیه‌السلام با توجه به نیازهای مادی و معنوی انسان‌ها، واقعیت‌های فراوانی را مطرح کرده که متعلق به اثر و زمان خاصی نیست و همواره قابل استفاده بشری است. بنابراین انسان‌ها بایستی با تمسک به این کتاب گرانقدر، راه و روش صحیح زندگی را بیاموزند؛ بالاخص ما شیعیان که برای رسیدن به اهداف اسلامی خود به علی(ع) و معارف علوی نیاز بیشتری داریم. از آنجا که در این مقاله مجال بیان دیدگاه‌های تمام دانشمندان درباره نهج البلاغه نیست و تنها به دیدگاه‌های برخی از دانشمندان اشاره شده است، می‌توان دیدگاه‌های دانشمندان دیگری درباره نهج-البلاغه را در مقاله دیگری آورد.

... «وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» ...

فهرست منابع و مآخذ

* کتاب

- (۱) ابراهیمیان آملی، یوسف، علی آئینه حق نما، تهران: انتشارات مطهر، چاپ پنجم، ۱۳۷۳ش.
- (۲) اتابکی، جمال‌الدین أبی‌المحسن یوسف بن تغری بردی، النجوم الزاهرة فی ملوک مصر والقاهرة، الطبعة الأولى، القاهرة: دارالکتب العلمیه، ۱۳۵۲ق؛ ۱۹۳۴م.
- (۳) امیر انصاری، حسن، شکوه کلام در نهج البلاغه، قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی، چاپ دوم، ۱۳۴۸ق.
- (۴) امین، حسن، اعیان الشیعه، بیروت: دار التعارف للمطبوعات، الطبعة الاولى، ۱۳۶۸ش.
- (۵) امین، حسن، اعیان الشیعه، بیروت: دار التعارف للمطبوعات، الطبعة الاولى، ۱۳۶۸ش.
- (۶) انصاری، محمد رضا، داستان غدیر، قم: انتشارات اعجاز، چاپ هشتم، ۱۳۹۴ش.
- (۷) بعلبکی، منیر، معجم أعلام‌المورد، بیروت: دارالعلم للملایین، الطبعة الأولى، ۱۹۹۲م.
- (۸) بیهقی، ظهیر الدین، معارج نهج البلاغه، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۳ق.
- (۹) تفتازانی، تفتازانی، البیان، قم: انتشارات اسماعیلیان، چاپ اول، ۱۴۰۴ق.
- (۱۰) ثعالبی، عبدالملک بن محمد، یتمه‌الدهر فی محاسن أهل‌العصر، بیروت؛ لبنان، دارالکتب‌العلمیة، الطبعة الأولى، ۱۴۲۰ق.
- (۱۱) جرداق، جرج، علی علیه السلام صوت العداله الانسانیة، لبنان؛ بیروت: انتشارات دارالنشر، طبعة الاولى، ۱۴۱۳ق.
- (۱۲) خوئی، ابو القاسم، البیان فی تفسیر القرآن، تفلیس، مطبعة غیرت، ۱۳۲۶ق.
- (۱۳) سمعانی، عبدالکریم بن محمد، الأنساب، حیدرآباد: دکن، چاپ اول، ۱۳۹۸ق؛ ۱۹۷۸م.
- (۱۴) شهرستانی، علی بن حسین، تنزیه التنزیل، تبریز: صابری، چاپ دوم، ۱۳۴۴ق.
- (۱۵) شهسوار اسلام، گابریل آنکری، ترجمه کاظم عمادی، قم: انتشارات امیرکبیر، چاپ دهم، ۱۳۸۹ش.

- ۱۶) صدر، حسن، تأسیس الشیعه لعلوم الاسلام، بیروت، دارالرائد العربی، چاپ اول، ۱۴۱۰ ق.
- ۱۷) طباطبائی، محمد حسین، شیعه در اسلام، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ یازدهم، ۱۳۹۵ ش.
- ۱۸) عبده، شیخ محمد، نهج البلاغه، قاهره؛ مصر، مطبعة الاستقامة، چاپ اول، ۱۴۰۳ ق.
- ۱۹) علی علیه السلام راز ناشناخته، محمود اکبرزاده، تهران: کانون نشر کتاب، چاپ هفتم، ۱۳۹۳ ش.
- ۲۰) قمی، شیخ عباس، تاریخ زندگانی حضرت علی علیه السلام، قم: جامعه مدرسین چاپ سوم، ۱۳۹۰ ش.
- ۲۱) قندوزی، سلیمان بن ابراهیم، ینابیع الموده، تهران، بنی الزهراء، چاپ اول، ۱۳۹۳ ش.
- ۲۲) کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ترجمه آیت الله ای، ج ۳، قم: قائم آل محمد، چاپ چهارم، ۱۳۸۷ ش.
- ۲۳) مجذوب صفا، عباس، پنج گام دین، تهران: انتشارات جوان، چاپ سوم، ۱۳۸۸ ش.
- ۲۴) مطهری، مرتضی، سیری در نهج البلاغه، تهران، هجرت، چاپ بیست و نهم، ۱۳۸۳ ش.
- ۲۵) مطهری، مرتضی، گفتارهای معنوی، قم: نشر هجرت، چاپ بیست و پنجم، ۱۳۹۱ ش.
- ۲۶) نعیمه، میخائیل، ترجمه و انتقاد از کتاب الامام علی (ع) صوت العدالة الانسانیة، قم: کتاب فروشی اسلامیة، چاپ چهارم، ۱۳۸۹ ش.
- ۲۷) واعظ تبریزی خیابانی، میرزا علی، علمای معاصرین، قم: خویی، چاپ اول، ۱۴۰۰ ش.

*** سایت**

- ۱) سایت ویکی پدیا
- ۲) سایت ویکی فقه
- ۳) سایت ویکی نور